

PREGLED TURISTIČKOG RAZVITKA ELAFITSKIH OTOKA

STANKA VERAJA
Turistička i ugostiteljska škola - Dubrovnik
School for Tourism and Catering

UDK: 911:33 (497.5)
Pregledni članak
Review

Primljeno: 2001-09-19
Received:

Tema ovog rada je razvoj turizma na Elafitima od kraja Prvoga svjetskog rata do danas. Elafiti su otočna skupina SZ od Dubrovnika i čine sastavni dio dubrovačke turističke ponude. Turistička ponuda Elafita temelji se na prirodnim ljepotama, kulturno-povijesnom nasljeđu te ambijentalnim posebnostima koje su u ovom radu posebno naglašene. U nizu tablica detaljno se prikazuje kretanje turističkog prometa; broj i noćenja inozemnih i domaćih turista u određenim razdobljima. Želi se istaknuti da se turistička djelatnost na Elafitima uspješno razvija u kontinuitetu već 80 godina, ali je praćena nezaustavljivim procesom iseljavanja stanovništva. Budućnost treba dati odgovor može li se nova faza kvalitetnijeg turističkog razvoja ostvariti bez demografske obnove i oživljavanja cjelovitog gospodarskog života.

Ključne riječi: Elafiti, turistički razvoj, smještajni kapaciteti, turistički promet.

The topic of this study is Tourism Development on the Elaphite Islands from the end of the World War I to the present. The Elaphites is a group of islands in the NW of Dubrovnik and so they represent an integral part of Dubrovnik tourist offer. The tourist offer of the Elaphite Islands is based on the beautiful nature, the cultural heritage and the specifics of the environment which are emphasized in this study. The sequence of tables shows the flow of tourism turnover in detail: international and domestic tourist arrivals and overnights in figures for particular seasons. This study specially highlights the tourism as an activity on the Elaphite Islands that has been developing successfully and continuously for the past 80 years but in the same time is followed by growing depopulation. The future will clarify whether a new stage of higher quality tourism development could materialize without demographic and economic revival of these islands.

Key words: Elaphite Islands, tourism development, accommodation capacities, tourist turnover

Uvod

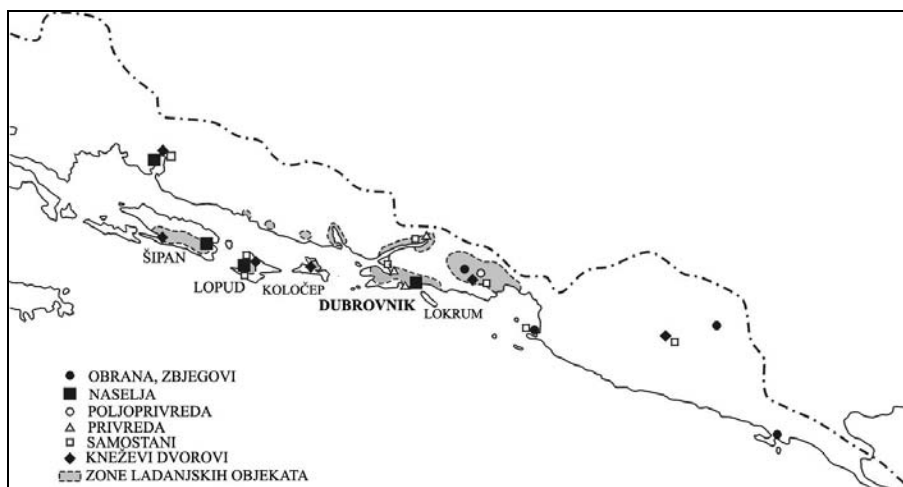
Elafiti su skupina dubrovačkih otoka, smještena u dužini od 26 km, u morskom akvatoriju sjeverozapadno od Dubrovnika. Sastoje se od 8 otoka (Lopud, Koločep, Šipan, Daksa, Jakljan, Tajan, Olipa, Ruda), 5 otočića (Sv. Andrija, Mišnjak, Kosmeč, Goleč, Crkvine), nekoliko hridi i grebena te čine najjužniju jadransku otočnu skupinu. Otoci su prekriveni karakterističnom zimzelenom vegetacijom i predstavljaju estetski doživljaj na ulazu u grad Dubrovnik sa SZ strane. Po prirodno-geografskim, ali i društveno-geografskim obilježjima otoci su jedna cjelina. Malobrojna naselja na otocima (4) su

međusobno povezana, ali je stanovništvo u potpunosti životno usmjereno na gradsko središte Dubrovnik. Elafiti su primjer uređenog ruralnog krajolika nastalog kao rezultat nekadašnje smišljene aktivnosti dubrovačke vlastele na posjedima koji su bili u njihovu trajnom i neograničenom vlasništvu. Na otocima je sačuvana vrijedna kulturno-povijesna baština koja je više nego drugdje odoljela ratnim rušenjima i pljački jer je život na otocima često bio sigurniji nego na kopnu. Zahvaljujući svemu tome može se reći da je prostor Elafita oplemenjen materijalnom i duhovnom kulturom starog Dubrovnika kojoj su znatan doprinos dali i domaći sinovi, pomorci i trgovci. Danas su mnogi predjeli Elafita zapušteni, naročito na otoku Šipanu, mnoga zdanja su u derutnom stanju, ruševine nestaju pod korovom, dok depopulacija ostaje trajni proces. Razvoj turizma u proteklih 80 godina donio je otočnom stanovništvu viši životni standard, ali nije riješio navedene probleme ni ponudio odgovore kako bi se aktivirali svi resursi koji postoje na otocima.

Povijesno-geografski osvrt

Tragovi naseljenosti na Elafitima sežu u prapovijesno doba o čemu svjedoče brojne željeznodobne gradine. Materijalni dokazi rimske uprave su brojni, a u otočnoj toponimiji očuvani su i tragovi grčkog kulturnog utjecaja. Elafiti su pod vlast Dubrovnika došli najvjerojatnije već u 9. st. Pisani dokumenti o njihovoj pripadnosti Dubrovniku potječu iz 13. st., a to su ujedno i prva svjedočanstva o organiziranoj dubrovačkoj upravi na Elafitima. Tako su Elafiti, uz Astoreju dio najstarijeg dubrovačkog teritorija, imali iznimnu geostratešku i gospodarsku važnosti. Dubrovčani su prostor Elafita najprije organizirali u Kneštvo triju otoka sa sjedištem na otoku Šipanu. Nove društveno gospodarske okolnosti u 15. st., kad je Lopud kao pomorsko i trgovačko središte dobio najveći mogući značaj, dovode do utemeljenja nove knežije sa sjedištem na Lopudu koja je imala ingerencije i na otoku Koločepu. Šipan, koji u promijenjenim okolnostima nije uspio zadržati korak s Lopudom, još je neko vrijeme ostao sjedište kneza jer je kao otok s najznačajnijom agrarnom bazom, te velikom proizvodnjom vina i žita donosio značajne prihode državnoj blagajni. Nakon potresa 1667. te slabljenja ukupne gospodarske moći Dubrovnik je Elafite ustrojio u jednu knežiju čije je središte sve do pada Republike ostalo na Lopudu. Tijekom 15. i 16. st. Elafiti doživljavaju gospodarski napredak tijekom tzv. zlatnog doba Dubrovnika. Na temeljima političke samostalnosti i materijalnog blagostanja nastalo je vrijedno kulturno stvaralaštvo, koje je svoj izraz našlo i u kulturi življenja i aristokratskog i pučkog sloja društva. U 15. i 16. st. uređeni ruralni krajolik Elafita dobiva nove značajke i vrijednost. Uz postojeću sačuvanu kulturnu baštinu starohrvatskih crkvicica s pleternom ornamentikom i srednjovjekovnih kapelica, na Elafitima se grade veće crkve, samostanski kompleksi, kneževi dvorovi i ljetnikovci. U 16. st. Elafiti postaju najomiljeniji ladanjski prostor dubrovačkih vlasteoskih obitelji. Golemi broj ljetnikovaca koji su Dubrovčani podigli na svom području ne može se tumačiti samo potrebom za odmorom i boravkom u prirodi ili manifestacijama rastrošnosti poslovično štedljivih i konzervativnih vlasteoskih obitelji. Ljetnikovci su manje ili više imali rezidencijalni karakter, ali više od svega imali su gospodarsku funkciju. Njihova gradnja bila je rezultat smišljenih napora vlasti da politički i gospodarski lakše kontrolira svoje područje. S druge strane ladanje je bilo u funkciji razvoja poljoprivrede kao što su i agrarne prilike imale utjecaj na razmještaj, veličinu i uzdržavanje ladanjskih objekata." (Šrišić, 1991.). Vlastela su iz ljetnikovaca razbacanih po

cijelom teritoriju nadzirala rad na svojim zemljoposjedima, te brinula o unapređenju poljoprivrede. Oblikuje se i humanizira agrarni krajolik gradnjom terasa, zidova, vrtova maslinika, vinograda, te putova koji su sve to povezivali. Tako se može objasniti da je na otoku Šipanu podignuto čak 60 ljetnikovaca u luci Suđurađ i oko plodnog Šipanskog polja. Nastajali su najčešće na dodiru padine i polja pazeći da ostane što više obradive zemlje. Ljetnikovci na Elafitima imali su ipak dominantno rezidencijalna obilježja. Gradnja se temeljila na domaćim graditeljskim iskustvima i umjetničkim dosezima, u gotičko-renesansnom stilu, a svojom skladnošću i proporcijama savršeno se uklapaju u okoliš. Oko njih su uređivane šetnice nadstvođene odrinama, vrtovi zidovima zaštićeni od pogleda, terase – vidikovci, a kasnije su dograđivane i obiteljske kapelice. Stambeni prostori su ukrašavani kamenim namještajem, pilima, kaminima, nišama, umivaonicima itd. Najreprezentativniji ladanjski kompleks od 2 ljetnikovca podigli su u 16. st. bogati Šipanci, pučani Vice i Tomo Stjepović-Skočibuha u Suđurđu na otoku Šipanu. To bogatstvo izraslo u mirnim i prosperitetnim vremenima bilo je 1571. meta turskog brodovlja. Osmanlije su opustošili otoke i dio stanovništva odveli u roblje. Nakon tog upozoravajućeg događaja Dubrovčani započinju opsežne fortifikacijske radove na cijelom području pa tako i na otocima. Utvrđuju se ljetnikovci, grade se kule izvidnice na strateškim točkama, pa i crkve i samostani dobivaju obrambene značajke. Najljepši primjeri ovog graditeljstva su crkva-utvrda Sv. Duha na Šipanu i Franjevački samostan na ulasku u lopudsku luku u koji su se mogli skloniti svi stanovnici otoka.

Sl. 1. Prostorna organizacija Elafita (prema PLANIĆ-LONČARIĆ, 1987.)

Fig.1 Organization of space-urbanism on Elaphite Islands (after PLANIĆ-LONČARIĆ, 1987)

Od 17. st. pa do propasti Republike i tijekom 19. st. graditeljska baština na Elafitima je izložena propadanju. Građevinski materijal (kamen s brojnih ruševina) korišten je za gradnju kuća lokalnog stanovništva ili, kao što je slučaj na Daksi, za gradnju u vojne svrhe. Prvo su Francuzi, a zatim Austrijanci na Daksi podigli utvrdu koja

je nadzirala ulaz u Gruški zaljev. Gradnjom i puštanjem u rad svjetionika na Sv. Andriji, Daksi i Grebenima 1873. otoci dobivaju drugu namjenu. Ruralni krajolik je također doživio velike promjene. Posjedi u vlasništvu nekadašnjih vlastelina na malim otocima prestali su se obrađivati i napušteni su. Prestankom rada samostana nestalo je susljedne brige oko uređivanja prostora i kultiviranja površina. Odlaskom ljudi i padom interesa za ovo područje erozija i morski valovi mnoge su vrtove i njive pretvorili u goli krš (Daksa), nešto je obraslo u korov ili makiju dok su se samo najpristupačnije površine nastavile obrađivati do danas. Elafitski otoci su dio dubrovačke povijesti kroz priče i legende, a poznati su kao radni i životni prostor mnogih znamenitih Dubrovčana koji su tamo boravili kao knezovi, župnici ili redovnici u samostanima. Otok Daksa, udaljen 300 m od poluotoka Lapad, bio je posjećivan radi duhovne kontemplacije i pokajanja u korizmene dane. Tako je na Daksi, u vrijeme duhovnih vježbi, često boravio Ivan Gundulić i napisao *Suze sina razmetnoga*. U 20. st. je ime otoka Daksa dobilo negativne konotacije jer su na njemu 1944. partizani pogubili 44 hrvatska domoljuba. Danas nenaseljen otok Sv. Andrija bio je dugo vremena sjedište jednog od 5 benediktinskih samostana. U njemu je dobar dio života proveo Mavro Vetranović gdje je i napisao autobiografsku poemu *Remeta* s najljepšim opisom oluje u hrvatskoj literaturi (NOVAK, 1989.). Taj je otok imao različite funkcije tijekom vremena jer je povremeno bio karantena okuženim Lopudanima, ali je puno češće bio zatvor za teške kažnjenike i špijune. Vlastela su na Sv. Andriju često slala svoju boležljivu djecu na svjež zrak, a neposlušnu u osamu, ako je vjerovati legendama. Oko Sv. Andrije su bila bogata nalazišta koralja koja su nekoliko stoljeća izlovljavali mladići s Koločepa. Očevici su zabilježili da su 1931. i 1932. koraljari sa Zlarina oko Sv. Andrije izvukli obilan ulov (LISIČAR, 1932). Mali otok Sv. Andrija i najznamenitiji dubrovački otok Lopud povezani su legendom o Lopudskoj sirotici. Za otok Lopud francuski diplomat u 17. st. piše da je neplodan, ali bogat s lijepom lukom. Slavi Lopuda i njegovom bogatstvu pridonijeli su najviše diplomati i svjetski putnici Miho Pracat i Vice Bune. To bogatstvo najvidljivije je u brojnim lopudskim crkvama koje čuvaju vrijedna djela, radove dubrovačkih i talijanskih slikara i zlatara. Pitomi lopudski krajolik oplemenjen je parkom Đorđić-Mayneri oko ruševina istoimenog ljetnikovca. Šipan, "taj mali otok od zlata", s brojnim ljetnikovcima, kulama i crkvicama, dao je vrsne pomorce, brodograditelje, znanstvenike. Na njemu su rado boravili mnogi uglednici, a naročito biskup Lodovico Beccedelli u 16. st. koji je zaslužan da se na freski u ruševini ljetnikovca Biskupovo može vidjeti lik njegovog prijatelja Michelangela Buonarotija (NOVAK, 1989.). Na otoku Koločepu je najmanje očuvane graditeljske baštine. To je bio otok pomoraca, ribara, koraljara i brodograditelja, a bavili su se i proizvodnjom vapna. Otok Koločep danas krasi šume alepskog bora u Gornjem Čelu i razvijena makija u Donjem Čelu, gdje je i park sa suptropskim biljkama. U 20. st. Elafiti dobivaju svoje dobročinitelje, tj. iseljenike (Pasko Baburica i Ivan Kuljevan) koji su otoke napustili u 19. st. Njihovim novcem na sada siromašnim otocima grade se javne zgrade, uređuju pristaništa i perivoji.

Razvoj turizma između dva svjetska rata

Turistički razvoj na Elafitskim otocima započinje iza Prvoga svjetskog rata kada se na užem području grada Dubrovnika obnavljaju turističke aktivnosti koje su bile zamrle tijekom rata. Javljaju se društva koja nastavljaju rad nekadašnjeg Društva za

promicanje interesa Dubrovnika. Takvo je društvo *Dub-društvo* za razvitak Dubrovnika i okolice osnovano 1921., a među brojnim zadacima bilo je i promicanje "industrije stranaca". Godine 1923. osniva se Savez društava i institucija za unapređenje prometa stranaca u Dubrovniku koje kasnije prerasta u *Savez za unapređenje turizma u Dubrovniku*. U turističkim tiskovinama toga doba naglašava se da Dubrovnik i okolica čine jednu cjelinu te da je turizam djelatnost koja "oživljuje mrtve kapitale i stvara blagostanje" (ČINGRIJA, 1929.). Držeći se misli da "reklamom možeš iskoristiti ono što imaš, ali njome ne možeš stvoriti ono što nemaš" (ČINGRIJA, 1929.), poduzetni mještani svojom inicijativom i sredstvima podižu prve ugostiteljske objekte i smještajne jedinice u gradu i okolici pa tako i na Elafitima. Prvi turisti dolaze na Elafite već 1919., a 1922. dolaze prvi puta češki turisti na Lopud. Do početka Drugoga svjetskog rata oni su bili najbrojniji strani turisti i odigrali su veliku ulogu u razvoju turizma na tom otoku. Lopud je turistima do 1925. već nudio 73 sobe u restauracijama i svratištima (svratište *Jadran*, restauracija i kafana *Lopud*), a na Šipanu je turistima bilo na raspolaganju 19 soba u vilama, pansionima i svratištima (*Villa Katino*, *Pension Sunčanica*, *Svratište Juretić* itd.). Broj smještajnih jedinica postupno se povećavao tako da je 1930. Lopud već imao 116 soba u 3 hotela, a i na otoku Koločepu se nudio smještaj u 14 soba. Od svih otoka Lopud je imao najveći posjet, i to većinom stranih turista. Njihov broj se povećavao iz godine u godinu:

Tab. 1 Kretanje broja turista na otoku Lopudu od 1923. do 1933.

Tab.1. Tourist arrivals on the Lopud Island from 1923 to 1933

Godina	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.	1932.	1933.
Turisti	124	264	421	601	986	1189	1578	2141	2479	1187	3992

IZVOR: Dubrovački turizam, svezak 1., 1935.

Koliko je značenje Lopuda kao turističkog središta u tim godinama najbolje se može procijeniti ako se usporedi s Cavtatom čiji su turistički rezultati bili 2-3 puta skromniji. Poslije grada Dubrovnika Lopud je bio najposjećenije turističko odredište u dubrovačkoj regiji. Najveći pad turističkog prometa zabilježen je 1932. u najtežoj godini gospodarske krize. Poslije svjetske gospodarske krize turistička kretanja na cijelom području pokazuju trend uspona. Pojačano zanimanje za ova turistička odredišta prati i početak moderne turističke izgradnje kao i institucionalni ustroj turizma na Elafitima. Na Koločepu se 1932. osniva podružnica društva *Dub*, na Lopudu 1936. *Mjesni općinski turistički odbor*, u Luci Šipanskoj iste godine *Društvo za unapređenje turizma*. Na Lopudu se u razdoblju 1934./35. najviše gradi, pa se 1936. otvara prvi moderni hotelski objekt *Hotel Grand* sa 166 kreveta, tako da je Lopud te godine u svojih 5 hotela (*Hotel Kristić*, *Hotel Glavović*, *Hotel Pracat*, *Hotel Kuljevan*, *Hotel Grand*) nudio 415 kreveta. Na otoku Koločepu u Gornjem Čelu je 1934. izgrađen *Hotel Kalamota* s 30 kreveta. Jedino na Šipanu nije bilo izgradnje većih turističkih kapaciteta pa se u publikacijama *Turističkog saveza Dubrovnik* 1939. konstatira da se na otoku Šipanu ne poduzimaju "nikakve akcije u korist turizma jer ta potreba još nije prodrila u svijest ljudi". To se ne može reći za Lopud i Koločep čiji turistički djelatnici nastoje unaprijediti turističku ponudu i podići razinu turističkih usluga. Mjesni turistički odbor na Lopudu u svoje zadatke ubraja uređenje sportskih igrališta, uvođenje telefonske veze s gradom, proširenje

gata, bageriranje pristaništa, a 1939. i uređenje vodovoda i kanalizacije. Slične akcije kao što su uređenje pristaništa, uzdržavanje šetnica itd., planirane su i na Koločepu. Turistički promet u razdoblju 1933.-1939. pokazuje da su najbolje turističke godine bile 1934. i 1935. Rezultati koje je ostvario Lopud svjedoče da se u samo desetak godina od malog ribarskog sela uspio transformirati u poznato ljetovalište dubrovačkog kraja. Godine 1939. nudio je čak oko 900 kreveta svojim gostima u hotelima i privatnom smještaju koji je uvijek bio bitan segment turističke ponude na cijelom dubrovačkom području. Koločep je 1929. administrativno pripao općini Dubrovnik (do tada je bio dio Općine Zaton koja nije vodila turističku statistiku), a njegovi se turistički rezultati statistički mogu pratiti od 1936. Iz njih je vidljivo da je Koločep postigao određeni napredak i postao posjećeniji nego Šipan koji je čitavo desetljeće turistički stagnirao. Na otoku Šipanu je 1938. registrirana ponuda od samo 27 soba u 3 gostionice (*Šunčanica*, *Kaludrica* i *Bon Repos*), dok je *Hotel Kalamota* na Koločepu raspolagao sa 30 soba.

Tab. 2 Kretanje broja turista i noćenja na Elafitima od 1933. do 1939.

Tab. 2. Tourist arrivals and tourist overnights on the Elaphite Island from 1933 to 1939

God.		KOLOČEP			LOPUD			ŠIPAN		
		ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani
1933.	turisti	-	-	-	3992	294	3698	56	22	34
	noćenja	-	-	-	45993	3249	42744	584	164	420
1934.	turisti	-	-	-	3251	279	2972	106	49	57
	noćenja	-	-	-	53067	4331	48736	1530	636	894
1935.	turisti	-	-	-	3591	273	3318	127	81	46
	noćeja	-	-	-	58700	4869	53831	1153	324	829
1936.	turisti	280	53	227	3765	303	3462	79	12	67
	noćenja	3783	931	2852	57146	4507	52639	1251	125	1126
1937.	turisti	217	80	137	2783	293	2490	92	21	71
	noćenja	3264	1257	2009	38517	3305	35212	1559	277	1282
1938.	turisti	150	61	89	3062	513	2549	49	20	29
	noćenja	2174	883	1291	37161	7198	29963	694	318	376
1939.	turisti	188	52	136	3838	524	3314	59	18	41
	noćenja	2304	831	1743	45771	6780	38991	1215	299	916

IZVOR: Dubrovački turizam, 1, 2, 3, 4, 5, 1935. -1940.

U cijelom međuratnom razdoblju Elafiti su dominantno odredište stranih turista. Na Lopudu je 1939. od ukupnog broja bilo čak 86% stranih turista, na Koločepu 72%, a na Šipanu 69%. Najviše je bilo Nijemaca, Čeha, Austrijanaca i Mađara koji su dolazili skupno i organizirano, a domaći stihijski i individualno. Turisti su se prosječno zadržavali 12 i više dana. Ukupnim turističkim učincima pridonijeli su i brojni izletnici pa je zabilježeno da su otok Lopud 1934. posjetila 1233 izletnika. Turistička aktivnost je imala izrazito sezonski, ljetni karakter i bila je prilagođena mirnom obiteljskom odmoru, iako su turistički djelatnici već uočavali potrebu dinamizacije turističkog života s raznim zabavnim manifestacijama i atrakcijama koje su turisti mogli doživjeti samo u gradu Dubrovniku. Neobično dobri turistički rezultati iz 1939. su posljedica činjenice da je turistička sezona završila neposredno prije početka Drugog svjetskog rata. Turističke aktivnosti na Elafitima zamiru tek 1940. kad je na otoku Lopudu do kolovoza registrirano samo 20 stranih turista.

Razvoj turizma od Drugoga svjetskog rata do 1990. god.

Poslije Drugoga svjetskog rata obnova turističkih kretanja na Elafitima pokazuje slične značajke kao i na ostalom dubrovačkom području. Prvi veći porast broja turista bilježi se 1948., poslije koje turistički promet ima trend povećanja. U strukturi turista sve do 1962. prevladavaju domaći turisti, a kod inozemnih povećava se udio turista iz zapadnoeuropskih zemalja. Postojeći turistički kapaciteti na Elafitima su obnovljeni razmjerno brzo pri čemu se žrtvovala kvaliteta i modernizacija smještajnih jedinica. Vlasnička struktura se također promijenila u skladu s društvenim promjenama, a brojni pansioni postali su stambeni objekti. Istovremeno je došlo do povećanja kapaciteta u privatnom smještaju, a javljaju se i novi vidovi turističke ponude: radnička i omladinska odmarališta.

Dinamika kretanja domaćih i stranih turista pokazuje da su Elafiti kao turističko odredište tek u ranim 1960-im godinama dostigli turističke rezultate iz predratnog doba. U strukturi turističkog prometa vidljivo je da su na Elafitima, više nego u drugim dijelovima izvangradskeg područja, bili zastupljeni strani gosti, i to Austrijanci, zapadni Nijemci pa Česi koji nastavljaju tradiciju dolazaka, prije svega na otok Lopud. Promet turista se iz godine u godinu povećavao tako da je Lopud npr. 1966. već ostvarivao dva puta bolje rezultate od prijeratnih, a Koločep i Šipan su tek doživjeli turistički procvat.

Tab. 3. Turistički promet na Elafitima od 1958. do 1990.

Tab. 3 Tourist turnover on the Elaphite Islands from 1958 to 1990

Otok	god.	DOMAĆI		STRANI		UKUPNO	
		broj	noćenja	broj	noćenja	broj	noćenja
Koločep	1958.	203	2712	258	3630	461	6342
	1966.	73	966	1209	18094	1282	19060
	1975.	433	4402	1965	31885	2398	36287
	1985.	457	6133	2315	28866	2772	34999
	1990.	311	26748	2024	28245	2235	29682
Lopud	1958.	1737	25816	2705	28357	4442	54173
	1966.	695	11691	5595	81334	6290	93025
	1975.	1745	18854	7171	105679	8916	124533
	1985.	651	6094	9417	125040	10063	131142
	1990.	1047	15296	6920	88447	7967	103743
Šipan s Jakljanom	1958.	88	1228	204	2827	292	4055
	1966.	914	24253	312	4354	1226	28607
	1975.	2695	38793	588	9625	3283	48418
	1985.	4043	57435	1417	17604	5460	75039
	1990.	3216	39250	1883	20631	5099	59881

IZVOR. Promet turista I-XII 1966, RZ za statistiku SRH, Zagreb, 1967., Promet turista u primorskim općinama 1990; podaci Turističke zajednice grada Dubrovnika za god. 1975. i 1985.

Izgradnja novih i modernih smještajnih kapaciteta u kasnim 60-im godinama daje otocima novu turističku kvalitetu. Na Lopudu se 1968. otvorio Hotel *Lafodia* s 362 kreveta, a na otoku Koločepu 1970. hotelski apartmani *Kalamota* u Donjem Čelu. Na otoku Šipanu 1980. u Luci Šipanskoj počinje s radom Hotel *Šipan* sa 180 kreveta, dok je

na susjednom otoku Jakljanu izgrađeno dječje i omladinsko odmaralište s oko 200 kreveta koje je konstantno povećavalo svoje kapacitete. Turizam postaje najvažnija gospodarska djelatnost na svim otocima, a bolje se i organiziranije razvijao na Lopudu i Koločepu nego na Šipanu. Statistički podaci svjedoče da sve do 1985. turistički promet na Elafitima ima uzlazni trend (tablica 3).

Statistički podaci svjedoče da sve do 1985. turistički promet na Elafitima ima uzlazni trend, a od te godine pa do srpsko-četničke agresije 1991. doživljava lagan, ali konstantan pad. Iskorištenost osnovnih kao i ukupnih smještajnih kapaciteta također ima tendenciju pada. Popunjenost od 111 dana (Općina Dubrovnik 171 dan 1987.) je vrlo niska što je tipično za sezonski karakter turističkog prometa. Smanjenje boravka na prosječno 11 dana upućivalo je na nedostatak sadržaja koji su se nudili turistima, iako je dužina boravka još bila znatno veća od općinskog prosjeka. Godine 1981. Elafite je posjetilo ukupno 18473 turista koji su ostvarili 255929 noćenja, a 1987. čak 19719 turista koji su se zadržavali kraće i ostvarili 228105 noćenja. Smještajni kapaciteti registrirani pred agresiju na Hrvatsku, pokazuju najveću zastupljenost osnovnog smještaja, a manje komplementarnog. Najviše smještajnih kapaciteta imao je Lopud, a najmanji je udio otoka Šipana, samo 16%, ako se izuzme broj kreveta odmarališta na Jakljanu.

Tab. 4. Broj kreveta po smještajnim jedinicama 1990. na Elafitima

Tab.4 Accommodation capacities-type of accommodation in 1990 on the Elaphite Islands

OTOK	UKUPNO	OSNOVNI SMJEŠTAJ	PRIVATNE SOBE	DJEČJA I OML. ODMARALIŠTA	RADNIČKA ODMARALIŠTA
KOLOČEP	341	282	59	-	-
LOPUD	1201	868	306	-	27
ŠIPAN-SUĐURAĐ	53	-	53	-	-
ŠIPANSKA LUKA	835	172	165	498	-

IZVOR: Promet turista u primorskim općinama 1990.

Pred obrambenim rat smještajni kapaciteti na Elafitima činili su 4.6% ukupnih turističkih kapaciteta Općine Dubrovnik, a u turističkom prometu imali su udio od 4.2%. što upućuje na nedostatnu turističku valorizaciju otočja. Od 60-ih godina pa do 1990. turizam je bio vodeća gospodarska grana na otocima i donio je stanovništvu razmjerno visok životni standard, ali ne i takvu kvalitetu života da bi ga zadržao na otocima. U međupopisnom razdoblju 1961.-1991. broj stanovnika se smanjio za oko 33%. Iseljavanje u Dubrovnik dovelo je do pada broja stanovnika i pogoršanja dobne strukture. Udio mladih u dobi od 0 do 19 god. opao je s 27% 1961. na samo 22% 1991., dok se udio starog stanovništva iznad 60 godina povećao s 21% na 26%. Starenje stanovništva je najizraženije na Šipanu gdje je 1991. živjelo čak 30% starog stanovništva (tablica 5.).

Socioekonomski pokazatelji kretanja stanovništva također su zabrinjavajući jer se povećava udio uzdržavanog stanovništva. Udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu brzo opada, a najveći je na Šipanu (35% 1981.), što upozorava na slab gospodarski razvoj i nedovoljno uključivanje otoka u turistička kretanja. Broj samačkih domaćinstava je sve veći (od ukupno 372 domaćinstva čak ih je 112 samačkih, 41 na Lopudu, 11 na Koločepu, a 60 na Šipanu). Procesi depopulacije i senilizacije stanovništva su izraženiji udaljavanjem od gradskog središta. S ovakvom demografskom slikom i turističkim rezultatima koji su navještali krizno razdoblje Elafiti su dočekali Domovinski rat i zamiranje svake turističke aktivnosti.

Tab. 5. Broj i dobno-spolni sastav stanovništva Elafita prema popisima stanovništva iz 1961. i 1991.

Tab. 5 Population of the Elaphite Islands, 1961 and 1991- Age and Gender structure

Otok	UKUPNO	SPOL	%	0-19	%	20-59	%	60 i više	%
LOPUD									
1961	416	M 193	46.6	111	26.6	229	55.0	76	18.2
1991	348	M 163	46.8	85	24.4	174	50.0	84	24.1
KOLOČEP									
1961	243	M 113	46.5	64	26.3	122	50.2	57	23.4
1991	143	M 64	43.2	39	26.3	71	47.9	34	22.9
ŠIPAN									
1961	838	M 383	45.7	240	28.6	413	49.2	183	21.8
1991	500	M 229	45.8	105	21.0	232	46.4	150	30.0
UKUPNO									
1961	1497	M 689	46.0	415	27.7	764	51.0	316	21.1
1991	996	M 456	45.7	229	22.9	477	47.8	268	26.9

IZVOR: Popisi stanovništva

Elafiti u samostalnoj Hrvatskoj

Elafiti su tijekom srpsko-četničke ratu imali ulogu mosta koji je opkoljeni Dubrovnik povezivao sa slobodnim teritorijem Hrvatske. Poslije teških ratnih godina, 1991. i 1992., a ni ostale godine do 1996. nisu bile lake jer je život na dubrovačkom području bio vrlo nesiguran zbog stalnih prijetnji iz zaleđa. U takvim uvjetima turistički posjeti na Elafitima bili su simbolični što se vidi iz tablice 6. Šipan je bio najviše izoliran u odnosu na turističkih kretanja jer se na njemu duže zadržala HV, pa prvi turisti dolaze na otok tek 1997. Te se godine obnavljaju hotelski apartmani na Koločepu što se sljedećih godina reflektiralo na broj i na strukturu gostiju. Lopud, iste godine, pokazuje prve znakove oživljavanja turizma. Međutim, Hrvatska nije poželjna destinacija u 1998., a pogotovo u 1999. na što je dodatno utjecala i kosovska kriza pa je broj turista na Lopudu gotovo prepolovljen, dok je Koločep nastavio kontinuitet dobrih rezultata.

Malobrojni turisti na Elafitima, u ovom razdoblju, dolaze iz Njemačke, Italije, Češke, Austrije i naročito Slovenije. Novi početak predstavlja tek 2000. kad su na Elafitima ostvareni prvi značajniji turistički rezultati. Međutim, na otocima Lopudu i Šipanu hotelski kapaciteti se obnavljaju ili tek slijedi njihova obnova, pa u takvom derutnom stanju nisu bili, a više i ne mogu biti konkurentni na sve zahtjevnijem turističkom tržištu. Osim smještajnih kapaciteta neophodno je urediti postojeću i dovršiti planiranu infrastrukturu izgradnju.

Tab. 6. Turistički promet na Elafitima od 1991. do 2000.

Tab.6 Tourist turnover on the Elaphite Islands from 1991 to 2000

godina		KOLOČEP			LOPUD			ŠIPAN		
		ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani
1991.	turisti	354	112	242	1220	50	1170	291	17	274
	noćenja	2966	395	2571	14853	325	14528	3231	88	3143
1992.	turisti	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	noćenja	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1993.	turisti	-	-	-	430	299	131	-	-	-
	noćenja	-	-	-	1440	741	699	-	-	-
1994.	turisti	356	70	286	1815	1084	731	-	-	-
	noćenja	4395	217	4178	11495	5295	6200	-	-	-
1995.	turisti	112	68	44	448	421	27	-	-	-
	noćenja	834	286	548	2398	2182	216	-	-	-
1996.	turisti	290	177	113	1958	1252	706	-	-	-
	noćenja	2079	1145	934	13742	7871	5871	-	-	-
1997.	turisti	-	-	-	3697	1515	2182	242	129	113
	noćenja	-	-	-	31940	11063	20877	1980	707	1273
1998.	turisti	2510	93	2417	2488	798	1690	553	159	394
	noćenja	21023	1063	19960	20942	5990	14952	3991	786	3205
1999.	turisti	2313	79	2232	1615	517	1098	499	257	242
	noćenja	20047	507	19540	12846	3131	9715	3393	1571	1822
2000.	turisti	3070	108	3070	4865	469	4396	1243	726	517
	noćenja	28436	617	27819	44354	3632	40722	10060	5224	4836

Izvor: Promet turista u primorskim općinama od 1991.-1994., promet turista u primorskim općinama i gradovima od 1995. -1999, Turistička zajednica grada Dubrovnika za 2000.

U Suđurđu na otoku Šipanu je poslije rata uređeno trajektno pristanište i obnovljena stara obala. Cesta od Suđurđa do Luke Šipanske, koja je u ratu imala strateški značaj, asfaltirana je u dužini od 4,8 km sa zaobilaznicom oko Suđurđa. Najveći infrastrukturni problem, dovodenje vode s kopna, koji je uvjet daljnjeg razvoja turizma i života uopće, je u tijeku. Podmorski je cjevovod od Orašca do Koločepa u dužini od 1420 m izgrađen, a također i vodosprema na otoku Koločepu. Cjevovodi do Lopuda u dužini od 1380 m, te Šipana dužine 2410 m postavljeni su još 1990. Kad materijalne prilike omoguće treba još razvesti vodovodnu mrežu po otocima do svakog kućanstva. Do tada će se građani opskrbljivati vodom iz svojih gustijerna i s brodova vodonosaca. To su prvi znaci brige oko revitalizacije otoka, povratka turizma, ali i života na otocima.

Međutim, da bi Elafiti ostali vrijedan, ekološki očuvani prostor treba još puno učiniti na uređenju okoliša: održavanju parkova, groblja, izgradnji kanalizacijske mreže u turističkim zonama, odlaganju smeća, brizi o kvaliteti mora na plažama, protupožarnoj zaštiti itd. Sve će to biti lakše učiniti ako bude praćeno povratkom stanovništva, tj. demografskom obnovom te zadržavanjem stanovništva na otocima tijekom cijele godine. Za sada su se na otoke vratili u velikom broju Dubrovčani kojima su Elafiti jedan od najdražih izletničkih ambijenata. Brodska veza koja Elafite povezuje s kopnom prometuje od 1995. tri puta dnevno. Kretanje ukupnog prometa prema Elafitima pokazuje tablica 7.

Primjećuje se da je 1999. bio povećan promet prema Elafitima, usprkos kosovskoj krizi što znači da su najveći dio tog prometa ostvarili domaći izletnici. Mnogi Dubrovčani do Elafita dolaze i vlastitim plovilima što znači da je izletnika bilo još više.

Tab. 7. Promet putnika na relaciji Dubrovnik – Elafiti i obratno od 1998. do 2000.

Tab. 7 Passenger traffic by regular daily ship line Dubrovnik-Elaphite Islands from 1998 to 2000

god.	S	V	O	T	S	L	S	K	R	L	S	P	ukupno
1998	2666	3087	2849	5861	6619	1005	1756	2267	9469	6095	5066	4394	9639
1999	4834	4368	5281	5520	6241	1083	1742	2506	11146	8376	6247	4623	1099
2000	5110	4587	5179	6765	9310	1329	2227	3065	13775	7059	5150	6960	1301

Izvor: podaci Luke Dubrovnik

Evidentno je da postojeći broj vezova u lučicama nije dovoljan jer se mnogi brodovi sidre ispred luka. Najveći pritisak izletnika je na obalni, tj. kupališni prostor. Obala četiriju većih elafitskih otoka (Jakljana, Šipana, Lopuda i Koločepa) duga je 66.4 km s kupališnim pojasom dugim oko 11500 m, dok mu je površina 61000 m² (*Program mjera i aktivnosti...*, 1989.). Međutim, na prave pješčane plaže odnosi se samo oko 1000 m obale. Najpogodniji prirodni lokaliteti, obalni pojas uvalâ (Jakljan, uvala Luka Šipanska i uvala Sudurađ, uvale Lopud i Šunj, a na Koločepu uvale Donje i Gornje Čelo i Mačus), već su iskorištene i izgrađene u turističke svrhe. Zbog toga se veća turistička izgradnja stacionarnog tipa više ne može očekivati uz obalu. Pošto je čak 70% površine Elafita pod šumom ili makijom očito je da pogodnog građevinskog zemljišta nema previše. Dosadašnja turistička izgradnja nije devastirala pejzažne i ambijentalne vrijednosti prostora, a buduća gradnja trebala bi ići u pravcu rekonstrukcije, dogradnje ili prenamjene već postojeće graditeljske baštine (*Program mjera i aktivnosti...*, 1989.). Elafitski otoci svojim prirodnim i društvenim vrijednostima nisu prostor razvoja masovnog turizma nego ih treba valorizirati respektirajući ekološke standarde i čuvajući ambijentalne vrijednosti. Postojeći prirodni resursi i ograničene prostorne mogućnosti na Elafitima nalažu razvijanje selektivnih oblika turizma kao što su nautički, izletnički, rekreacijski, ruralni itd. S obzirom na mali broj stanovnika, sezonski karakter turističkih kretanja, ali i visoke troškove izgradnje na otocima, jedan je od problema i osmišljavanje izvanpansionskih sadržaja. U tom smislu trebat će puno novca i ideja da se revitalizira i iskoristi potpuno zapušteni Šipan što bi u budućnosti mogla biti njegova prednost. Sigurno je da će mnogi dvorci i ljetnikovci na tom otoku naći svoje kupce, a taj je proces već u tijeku.

Zaključak

Turizam je najvažnija perspektiva Elafitskih otoka, iako dosadašnje iskustvo pokazuje da turistički razvoj nije bio u funkciji pokretača ukupnoga gospodarskog i demografskog preobražaja. Turizam mora u novim okolnostima aktivirati sve resurse i postati čimbenik razvoja drugih djelatnosti kao što su poljoprivreda i obrt. Stvaranjem uvjeta za život kao na kopnu može se očekivati i povratak stanovništva.

Turističke prednosti Elafita su blizina kopna i pripadnost gradu, ambijentalnost prostora, izvorni očuvani okoliš, vrijednosti agrarnog i ruralnog pejzaža, bogatstvo graditeljskog nasljeđa, glasovitost ladanjskog prostora itd. Istodobno prostor Elafita ima primarnu ulogu nadopune turističke ponude Dubrovnika, posebno s aspekta razvoja

selektivnih oblika turizma i zadovoljenja izletničkih i rekreacijskih potreba građana i turista.

LITERATURA

- CVJETKOVIĆ, A. (1998): *Elafiti-jelenji otoci*, Turistička naklada, Zagreb.
- CVJETKOVIĆ, A. (1999): *Prošlost i sadašnjost otoka Šipana*, Dubrovački horizonti, 39, Zagreb, 166-176.
- ČINGRIJA, M. (1929): *O turizmu kod nas i u Dubrovniku kao njegovom središtu*, Dubrovnik 1, 18-22.
- DUBROVAČKI TURIZAM I-V, (1935-1940) Savez za unapređenje turizma 1935., Turistički savez u Dubrovniku od 1937., Dubrovnik.
- GRUJIĆ, N. (1991): *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Institut za povijesne znanosti, Zagreb.
- IZVJEŠTAJ turističkog saveza kotara Dubrovnik za god. 1958-59. (1960), Turističko društvo Dubrovnik, Dubrovnik
- LISIČAR, V. (1931.): *Lopud - historički i savremeni prikaz*, Dubrovačka hrvatska tiskara, Dubrovnik.
- LISIČAR, V. (1932.): *Koločep nekoć i sada*, Dubrovnik.
- LISIČAR, V. (1935.): *Tri dubrovačka otočica*, Dubrovnik.
- NOVAK, S. P. (1989.): *Dubrovnik iznova*, Festival Dubrovnik, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- PERIĆ, I. (1983.): *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici od pojave parobrodarstva do 1941. god.*, Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik.
- PLANIĆ-LONČARIĆ, M. (1987.): *Organizacija prostora – urbanizam, Zlatno doba Dubrovnika XV i XVI st. - Zbornik radova*, MTM, Zagreb.
- PROMET turista u primorskim mjestima I.-XII. 1966. (1967.), Republički zavod za statistiku SRH, Zagreb.
- PROMET turista u primorskim općinama (1990. -1994.), Republički zavod za statistiku SRH; od 1993., Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- PROMET turista u primorskim općinama i gradovima (1995.-1999.), Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- POPIS stanovništva 1961., Rezultati po naseljima, EC 264, Savezni zavod za statistiku. Beograd.
- POPIS stanovništva 1991., Stanovništvo prema spolu i starosti (1994), Dokumentacija 882, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- POPIS stanovništva 1991., Domaćinstva prema broju članova i obitelji prema sastavu po naseljima (1994), Dokumentacija 887, Državni zavod za statistiku, Zagreb.
- PROGRAM mjera i aktivnosti za provođenje dugoročnih programa razvoja dubrovačkih otoka i poluotoka pelješka (1989.), Skupština općine Dubrovnik, Dubrovnik.
- STATISTIČKI pregled turističkog prometa na području općine Dubrovnik u 1974./1975. god., (1976.), Turistički savez općine Dubrovnik, Dubrovnik.
- ŠIŠIĆ, B. (1991): *Dubrovački renesansni vrt*, Zavod za povijesne znanosti HAZU, Dubrovnik.

SUMMARY

Stanka Veraja: Review of the Development of Tourism on Elaphite Islands

The Elaphite Islands, situated the north-west of Dubrovnik, are the southernmost archipelago of the Adriatic. The archipelago consists of eight islands, five islets, several cliffs and reefs. Something less than a thousand people live on three populated islands connected with the

town of Dubrovnik by regular ferry service. The life of these people is oriented towards Dubrovnik as well. There is no traffic on the island and, unfortunately, the water supply, still under construction, doesn't exist either. The beautiful scenery with rich vegetation, and cultural, architectural and artistic heritage from the old Dubrovnik times, which is still preserved, represent the tourist attractions of the area. The development of tourism started after World War I and has had a constant growth. The best tourist years were 1934 and 1935. Foreign tourists visited the Elaphites: Germans, Austrians, Hungarians and especially Czechs who contributed a lot to the development of tourism of the Lopud island. This island had the best tourist results. In ten years the island of Lopud transformed from a little fishing village to a famous resort with five hotels among which there was the first modern hotel on the island, the Hotel Grand. The inhabitants of the Koločep island developed their tourist offer successfully especially compared to the island of Šipan, where this development declined in this period. After 1948 and the redecoration of the existing hotel capacities, the tourism turnover started to increase slowly. Till the mid sixties inbound tourists made up the great majority of tourist arrivals, and only then the Elaphites reached the pre-war tourism results. Tourism became the most important branch of economy, which brought a higher standard of living to the island. Population however could not stop migrations to the land. The tourist turnover experienced growth and then it started declining until 1985. In 1991, all tourist activities on the Elaphites died out because of the Serbian-Montenegrin aggression on Croatia. The hotel facilities on the island were devastated. The hotel apartments on the Koločep island were rebuilt in 1997 while the hotel facilities on Lopud and Šipan island have not been reconstructed yet, which makes them unable to compete on tourist market. The first real tourist year after the war was the year 2000, which marked the return of tourism to the Elaphites. New hotel facilities on the Elaphites cannot be built by the sea because all suitable locations are already occupied. Future development should be directed towards reconstruction and revitalization of the existing architectural heritage. To preserve the environment and scenery, the Elaphites must embrace some other alternative types of tourism like nautical tourism, excursions, recreation, country tourism, which respect ecological standards.

In the future, tourism must value all the potential of the Elaphites which would stop migrations and depopulation of the islands. At the same time, the Elaphites islands should always be a valuable and inevitable supplement to the tourist offer of the city of Dubrovnik.